

Molnár Antal

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ EPIKTÉTOSZ-FORDÍTÁS SZERZŐSÉGÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

2004 őszén, a gyöngyösi református egyházközség török kori iratai után nyomozva jutottam el a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába, ahol egy Oklevélgyűjtemény elnevezésű, ritkán használt fondban a gyöngyösi okmányok mellett számos egyéb érdekes iratra bukkantam. Ez a kronologikus rendbe szedett, egyelőre katalógizálatlan gyűjtemény a 16–17. századból túlnyomó részben erdélyi provenienciájú leveleket tartalmaz, szerzőik elsősorban a fejedelmek és a politikai elit tagjai közül kerültek ki. Ebben az anyagban találtam rá az alább közölt, 1629-ben kelt misszilisre, amelynek szerzője Thordai János kolozsvári unitárius iskolamester, címzettje pedig a városi tanács.

Thordai Jánosról a régebbi irodalomtörténet-írás nem sokat tudott, Szinnyei alig négy és fél sort szentelt neki lexikonában.¹ Felfedezője az erdélyi unitárius egyháztörténet-írás nagy öregje, Kanyaró Ferenc volt, aki egy tanulmányában méltatta Thordai zsoldárfordításának irodalmi értékeit, és közölte a szerinte Bethlentől inspirált 45. zsoldárt.² Életrajzi adatait Gál Kelemen gyűjtötte össze. Thordai tanulmányait Kolozsvárott, majd az Odera menti Frankfurtban végezte, 1626-tól a kolozsvári unitárius kollégium lektora, 1634-től pedig a város papja lett. 1636. január 13-án hunyt el. Zsoldárfordítása mellett alkalmi írásokat hagyott hátra, továbbá sajtó alá rendezte Thoroczkai Máté magyar nyelvű katekizmusát és egy unitárius énekeskönyvet.³

Thordai igazából az 1960-as évek elején került a magyar eszme- és irodalomtörténet-írás érdeklődésének homlokterébe, és egy évtizeden át rendületlenül ott is maradt. 20. századi „karrierjét” Keserű Bálintnak köszönheti, aki egy magisztrális tanulmányában kiemelte őt a kortárs Thordai Jánosok tömegéből, és bravúros érveléssel, filológiai és eszmetörténeti megfontolások alapján vele azonosította az első magyar Epiktétosz-fordítás szerzőjét, és közölte a fordítás szövegét is. A kérdés mindenekelőtt azért tűnt fontosnak, mert ez a munka az első

¹ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV, Budapest, 1914, 307–308.

² KANYARÓ Ferenc, *Király-hymnus a XVII-ik évszázadban*, Keresztény Magvető, 31(1896), 95–101.

³ GÁL Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900)*, II, [Kolozsvár], 1935, 517–518. Vö. még a Varga Imre által összeállított életrajzát a 8. jegyzetben idézett szövegkiadáshoz (572–574).

magyar nyelvre átültetett antik filozófiai írás, és mint ilyen, a magyar bölcelet történetének egyik nagyon fontos állomása.⁴ Thordai személyének és a fordításnak az összekapcsolása mindenekelőtt az akkor kezdődő szegedi antitrinitarizmus-kutatás szempontjából tűnt jelentősnek: Keserű a polgári késő-humanizmus és a neosztoikus filozófia jelenlétét a kolozsvári unitárius értelmiség soraiban mutatta ki, amelynek szellemi törekvéseibe Epiktétosz magyarítása nagyon is beleillett.⁵

Thordai feltámasztása emellett közvetve Klaniczay Tibor érdeme: az ő programadó tanulmányának⁶ köszönhetően kezdődött meg és tartott mintegy két évtizeden át a „manierizmus divatja” a magyarországi irodalomtörténet-írásban.⁷ Thordai költészetének újszerűségére már Kanyaró is felfigyelt fentebb idézett dolgozatában, zsolttárfordításának verselési sajátosságaiban pedig Bán Imre és Klaniczay vonatkozó tanulmányai nyomán a kutatók örömmel ismerték fel a manieristának vélt stílusjegyeket. A kutatást nagymértékben megkönnyítette, hogy művei (a zsolttárok, egy beszéde és egy ajánlása, illetve két imádsága) 1967-ben kritikai kiadásban is napvilágot láttak.⁸ Ezt követően több tanulmány is született Thordai lengyel mintáiról,⁹ forrásairól,¹⁰ manierizmusáról¹¹ és a verselésében kimutatható Rím-hatásról.¹² Ehhez képest kevesebb figyelem övezte az Epiktétosz-fordítást: mindössze egyetlen tanulmányról tudok, amely, Keserű Bálint nyomdokain haladva, elsősorban stíluskritikai megfontolások alapján mutatja ki az unitárius lektor szerzőségét.¹³ Negyedszázadnyi hallgatás után egy kolozsvári

⁴ KESERŰ Bálint, *Epiktétosz magyarul – a XVII. század elején*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, III, Szeged, 1963, 3–44 (különösen: 17–22).

⁵ KESERŰ Bálint, *A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, VI, Szeged, 1966, 3–21 (itt: 15–17).

⁶ KLANICZAY Tibor, *A magyar későreneszánsz problémái (Stoicizmus és manierizmus)*, in Uő, *Reneszánsz és barokk*, Budapest, 1961, 303–339.

⁷ A „manierizmus divatja” kifejezést Ács Pál tanulmányából kölcsönöztem, amely a fontos historiográfiai reflexiók és a bőséges bibliográfia miatt felment a kérdéskör további irodalmának elősorolásától. Ács Pál, *A késő reneszánsz meglazult pillérei: a stoicizmus és a manierizmus az irodalomban*, in *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2008. március 28–2008. július 27.*, szerk. MIKÓ Árpád és VERŐ Mária, Budapest, 2008, 36–50.

⁸ *Az unitáriusok költészete*, sajtó alá rendezte STOLL Béla, TARNÓCZ Márton és VARGA Imre, Budapest, 1967, 155–391, 572–658. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 4.)

⁹ PAPP Géza, *Thordai János lengyel dallammintája*, Irodalomtörténeti Közlemények, 70(1966), 208–210.

¹⁰ VARGA Imre, *Thordai János zsolttárainak forrásairól, manierizmusáról*, Irodalomtörténeti Közlemények, 72(1968), 541–554.

¹¹ BITSKEY István, *Thordai János manierizmusa*, Irodalomtörténeti Közlemények, 74(1970), 527–530.

¹² ZENTAI Mária, *Rím-hatás Thordai János zsolttáiraiban*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XIII, Szeged, 1973, 111–122.

¹³ MERÉNYI VARGA László, *Thordai János Epiktétosz-fordításának stíluskérdéséhez*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XIII, Szeged, 1973, 99–109.

irodalomtörténész ismét elővette Thordai zsoldárfordításait, ezúttal az antitrinitárius és neosztoikus vonások elemzésére került sor.¹⁴

Az itt közölt levél néhány lényegesnek tűnő momentummal járul hozzá a Thordaival kapcsolatos korábbi kutatásokhoz. Mindenekelőtt – és ez forrásunk legnagyobb hozadéka – immár végérvényesen tisztázza, hogy a kolozsvári lektor az Epiktétosz-fordítás szerzője, hiszen ő maga ajánlja fel ezt a munkáját a zsoldárfordításokkal egyetemben a kolozsvári tanácsnak. A megírás idejének időhatára is szűkült: a művet mindenképpen 1629. január 31. előtt fejezte be, vagyis tanításának három esztendejében, 1626 és 1628 között dolgozhatott rajta. A zsoldárfordítások kéziratain az 1627-es dátum olvasható, és levelében is ezt említi előbb, valószínűnek tűnik tehát, hogy a „jámbor görög filozófusnak [...] szép és igen hasznos, a jó erkölcsről írott kézben hordozó könyvecskéjét” 1628-ban ültette át magyar nyelvre. A másik tanulság pedig, hogy Thordai 1629-ben leköszönt a lektori tisztségről. Ez ugyan nyilvánvalóan nem jelenti automatikusan, hogy véglegesen megvált volna tanári állásától, de mindenesetre felveti valamilyen más munkakör betöltésének lehetőségét is. Az 1630-as évek első felében két könyvet is sajtó alá rendezett Abrugi György nyomdász számára.¹⁵ Talán éppen ezeknek a feladatoknak a perspektívájában érzett hálát a kolozsvári tanács iránt, „hogy engemet kívánságom szerint a kötélből megszabadított, ... a szabadságnak természet szerint örülvén”. Ebben a kontextusban nagyon meggondolkodtató, hogy kifejezetten kéri a tanácsot: „ez Isten szerint való igyekezetembeli kicsiny munkát kegyelmetek méltóztassék úgy venni, hogy nagyobb dologra is nyitassék bőséges utam, és adassék alkalmatosságom [...], hogy kegyelmeteknek efféle dolgokkal kedveskedhessem”. Vagyis a szabadságra irodalmi, illetve a későbbiekből kikövetkeztethetően szerkesztői és kiadói munkájához volt szüksége. Talán nem túl merész a feltetelezés, hogy az 1630-as években Thordai az ismét fellendülő Heltai-nyomdában, Abrugi György nyomdász mellett „főállásban” dolgozhatott.¹⁶

Bár a magyar nyelvű szövegek kiadásában személy szerint a modernizált helyesírás híve vagyok, ez esetben nyilvánvaló okokból kivételt tettem, hiszen a levél elsősorban filológiai és irodalomtörténeti szempontból izgalmas. Emiatt a betűhív közlés mellett döntöttem, a kiadás elveiben alkalmazkodva a Jankovics József által kidolgozott szabályokhoz.¹⁷ Ehhez képest mindössze egyetlen módo-

¹⁴ FARCÁDI Botond, *Neosztoicizmus és antitrinitarizmus Thordai János zsoldáraiban*, in *Szöveggyománny és íráskultúra a korai újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, 2007, 161–185.

¹⁵ A fentebb említett Thoroczky Máté-féle katekizmusról és az énekeskönyvről van szó: RMNy II, 1541, 1544.

¹⁶ Kettejük szoros kapcsolatát a két említett kiadványon túl az úgynevezett Abrugi-kódex is megerősíti: KESERŰ, *Epiktétosz*, 8–9, 21–22. Abrugira: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, III, *Művelődési törekvések a század második felében*. HERPEI János cikkek, szerk. KESERŰ Bálint, Budapest–Szeged, 1971, 464–466, 471–473; V. ECSÉDY JUDIT, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*, Budapest, 1999, 110.

¹⁷ JANKOVICS József, *Bevezetés*, in *Bethlen Miklós levelei (1657–1698)*, összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta JANKOVICS József, Budapest, 1987, 10–12. (Régi Magyar Prózái Emlékek 6/1.)

sítással éltem: az „u” és a „v” betűket a kiejtésnek megfelelően használom, egyrészt mivel az íráskép alapján nehezen választhatók szét, másrészt pedig a jelölésük nyomdatechnikai okokból is problémás lett volna (a különböző ékezetekkel ellátott „w” betűre gondolok).

*Thordai János Kolozsvár város tanácsának
Kolozsvár, 1629. január 31.*

Kgteknek Beotsülletes Urajm alazatos szolgálatomat ajánlom, az Ur Istentől kgteknek minden iokat kevanok, Eo szent felsege ez ielen valo uy esztendöt io szerentsessé es bodoggá tegie kgteknek fejenkent, teob sok io uy esztendöket engedvén kgteknek érkezni io egesseges kedvet elesben hazanknak bekességes állapotában.

Betsülletes urajm az kgteknek atiaj hozzam valo io akarattiát az migh Isten kegielmessegeből élek hala-adással emlitem es azon ügjekezem hofi kgteknek eröm szerent valo szolgálatommal kedvét telliesithessem, mind egjeb io tetemeniejert, s mind kivalkeppen ez mostani hozzam meg mutatott, s Plebanus Uram eo kgme által megh jelentett gratiajaert, hofi engemet kevanságom szerent az kötelből megh szabadított, melitől nagi ügjekezettel sok üdötöl fogva az kgtek akarattia szerent akartam üres lenni, az szabadsagnak természet szerent eorülven. Illien kgtek nagi munificentiaja utan valo atiaj indulgentiaját hala-ado szüvel felette igen köszönöm kgteknek. Az Ur Istenttis penigh eo szent felsegét keonjörge semben kerni megh nem szünöm hofi kgteknek larga et liberali manu kegielmessegeből refundallia minden kgtek velem valo io-tetelét, mivel hofi arra benem eröt nem latok sem esmerek hofi kgteknek megh szolgálhassam. Remellem azt s hiszemis hofi kgtek az én eddigh valo kitsin szolgálatomban esett sok fogjatkozásimat mint kegjes atiak ennekem condonalliak, nem tsak az en mivoltomat es erőtlenseget tekintvén, hanem az kgtek szokott aequitassa szerent minden szolgaihoz valo gratiatis. Es mivel kgtek kevanságomra nagiobbatis megh engedet, semmit nem ketelkedem hofi kgtek vetkül tulajdonitaná aztis, ha mi defectus esett ez három esztendeigh valo szolgálatomban. Hofi penigh enis hala-ado voltomnak külső jelensegét meg mutassam kgtekhez s az Ecclesiahozis egj neminemű vekonj itiletem es tsekély elmem szerent valo munkaczkamat kgteknek szeretetből offeralom es ajánlom: ugi mint az Szent David Soltar könyvének magjarul enekben valo irását. Ez mellet egi iambor Görögh philosophusnak Epictetusnak szep es igen hasznos az io erkölczről irott kezben hordozo könyveczkejét, aztis magjar nielvre fordítván. Kérem azon kgteket hofi ez Isten szerent valo ügjekezetembeli kitsin munkat kgtek meltoztassék ugj venni, hofi nagiobb dolograis nitassék böseges utam, es adassék alkalmatosságom ha az Ur Istentől engedve leszen hofi kgteknek effele dolgokkal kedveskedhessem. Az Úr Istennek gondviselese es kegielmessege legjen kgtekkel.

Datum ex Schola ultimo die januarii. Anno domini 1629.

*Kgteknek szegeni szolgaja
Thordaj Janos mp.*

[Címzés] *Amplissimis Prudentibus et Circumspectis, Domino Paulo Kerekes Judici Primario, caeterisque Senatoribus Urbis Claudiopolis Dominis mihi semper observandissimis.*

[Papírfelzetes pecsét]

Lelőhely: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Oklevélgyűjtemény, fasc. K 343, nr. 1622 II.